

**ANADOLU'DA YAZILMIŞ İLK TÜRKÇE TIP KİTAPLARINDAN BİRİ
BÂH-NÂME-İ PÂDİŞÂHÎ TERCÜMESİ***

Dr. Ahu CAVLAZOĞLU DAVULCU**

ÖZ

Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Türk Dilinde önemli gelişmelerin olduğu telif ve tercüme pek çok eserin kaleme alındığı bir dönemdir. Türkçenin bu döneminde dinî ve edebî eserlerin yanında hekimlere ve halka tıbbî bilgiler öğretmek için yazılan tıp konulu eserler karşımıza çıkmaktadır. Anadolu'da Türkçe tıp eserlerinin yazımı XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde başlamış, başta Osmanoğulları olmak üzere Germiyan, Aydın, Menteşe beylikleri döneminde birçok tıp eseri Türkçeye kazandırılmıştır.

Tarihî tıp metinleri konularına göre, genel tıp ve sağlık bilgisi metinleri, cerrah-nâmeler, göz hastalıklarıyla ilgili metinler, eczacılık kitapları, cinsel sağlık konularını anlatan bâh-nâmeler, vb. olarak ayrılabilir. Anadolu'da yazılmış pek çok bâh-nâme vardır fakat bu kitaplar üzerinde yapılan çalışmalar azdır. Bu çalışmada Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından biri olan, Eski Anadolu Türkçesiyle 15. yüzyılda Nâsır-ı Tûsî'nin Farsça yazılmış Bâh-nâmesi'ne atfen Germiyan Beylerinden II. Yakup Bey adına tercüme edilen Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Hacibektaş koleksiyonunda 25 numarada kayıtlı bâh-nâmenin içeriği, dili ve söz varlığı üzerinde bir değerlendirme yapılmıştır.

İnsan hayatında doğum ve üreme gibi önemli bir bilim dalı ve bu bilim dalında kullanılan kelime dağarcığının ortaya koyulması önemlidir. Bugüne kadar Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılan araştırmaların çoğu dinî ve edebî metinler üzerine yoğunlaşmış, tıp yazmaları üzerindeki çalışmalar ise sınırlı kalmıştır. Oysa bir dilin söz dağarcığını, yapı ve işleyişini tam olarak belirleyebilmek için o dilin çeşitli dallarında yazılmış eserlerin incelenmesi gerekir. Bâh-nâmeler üzerinde yapılacak dil araştırmaları bu bakımdan önem taşır.

Anahtar Kelimeler: Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi, Eski Anadolu Türkçesi, Türkçe Tıp Metinleri, Tıbbi Bitki Adları.

ABSTRACT

Old Anatolian Turkish Period Turkish language is a period in which many works of copyright and translation have been written. In this period of Turkish language, besides the religious and literary works, the medical works written to teach physicians and people medical information emerge. In Anatolia, the Turkish Medical works of spelling, XIII. began in the first quarter of the century, the Ottomans initially Germiyan, Aydın, Menteşe was to gain many medical works into Turkish in the period of principalities. According to historical medical texts, general medical and health information texts, cerrahname eye disease-related texts, pharmacy books, bahname about sexual health issues, etc. There are many bahname written in Anatolia, but these studies are scarce on books in this study, one of the first Turkish medical books written in Anatolia, with the Old Anatolian Turkish 15. century Nasir-I-Tusi written in Persian Bah-named from Germiyan of the brain II. in the name of Yakup Bey translated Bahname registered in the Konya Regional Museum of Manuscripts Library of Hacibektaş Manuscript Library number 25 in the collection of content, language and vocabulary on an evaluation conducted.

* 22-23-24 Ekim 2018 tarihinde, 2.Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Sempozyumu'nda (ISCER 2018 Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya), sunulmuş sözlü bildirinin tam metnidir.

** Selçuk Üniversitesi, Bozkır MYO, ahucavlaz@hotmail.com, ORCID NO: 0000-0001-8899-4801

In human life, an important branch of science such as birth and reproduction, and the vocabulary used in this field is important. Most of the researches on Old Anatolian Turkish have been concentrated on religious and literary texts and studies on medical manuscripts have been limited. However, in order to determine the vocabulary, structure and operation of a language, the works written in various branches of that language should be examined. The language researches on the poems are important in this regard.

Keywords: Translation of Bâh-nâme-i Pâdişâhî, Old Anatolian Turkish ,Turkish Medical Manuscripts, Medical Plant Names.

Giriş

Tıp bilimi doğrudan insan hayatını etkileyen bir bilimdir. Bütün toplumlarda olduğu gibi Türklerde de tıp eserlerine önem ve değer verilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi ve Oğuz Türkçesi döneminde telif ve tercüme pek çok tıp eseri kaleme alınmıştır. Türkçe tıp eserlerinin önemini farkında olan müellifler de halka faydalı olabilmek amacıyla tıp eserlerinde sade anlaşılır bir Türkçe kullanmışlardır. Türkçe tıp eserleri, tıp dilinin büyük oranda Türkçeleşmesine ve dolayısıyla ciddi bir Türkçe tıp terminolojisinin oluşmasını sağlamıştır. Bu eserler sağlık gibi geniş kapsamlı bir alanı konu edindiği için söz varlığı yönünden Türk dili araştırmaları için zengin bir kaynak niteliğindedir.

Oğuz Türkçesi Selçuklu Devleti döneminde Arapça ve Farsçanın yoğun etkisi altındaydı. Selçuklu Devletinin parçalanmasıyla ortaya çıkan Anadolu Beylikleri döneminde Türk dili açısından önemli gelişmeler oldu. Bu dönemin temel özelliklerinden biri, Arapçaya ve Farsçaya karşı Türkçeyi hâkim kılma mücadelesinin yürütülmüş olmasıdır. Anadolu Beyliklerinin şuurlu beyleri, millî geleneklere ve Türkçeye hak ettiği değeri vermiş, o dönemde ilim adamlarını, şair ve edipleri korumuş ve onları Türkçeye eser yazmaya teşvik için birbirleriyle yarışmışlardır. Böylece Türk dili ve edebiyatı açısından verimli bir dönem oluşmuştur. Selçuklu döneminde çok az sayıda Türkçe esere karşılık bu dönemde yüzlerce eser yazılmıştır (Korkmaz, 1995: 432).

Avrupa'da tıp eserlerinin millî dillerle yazımı ancak XVI. yüzyılda başlayabilmiştir. Oysa Anadolu'da Türkçe tıp eserlerinin yazımı XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde başlamış, başta Osmanoğulları olmak üzere Germiyan, Aydın, Menteşe beylikleri döneminde bu akım hızlanarak, birçok tıp eseri Türkçeye kazandırılmıştır (Bayat, 2008: 62–63).

Tarihî tıp metinleri konularına göre, genel tıp ve sağlık bilgisi metinleri, cerrahnâmeler, göz hastalıklarıyla ilgili metinler, eczacılık kitapları, cinsel sağlık konularını anlatan bâh-nâmeler, vb. olarak ayrılabilir.

Bâh-nâmeler cinsel sağlık konuları, cinsel hastalıkların tedavi yöntemlerini, ilaçlarını ve ilaçların yapıları anlatan tıp kitaplardır. Bâh-nâme kelimesi, “cinsî arzu, şehvet” manasına gelen Arapça bâh ile Farsça “risâle, kitapçık” anlamındaki nâme kelimelerinden meydana gelmiştir. Bu konudan bahseden eserlere genel olarak “Bâh-nâme” veya “Kitâbü'l-Bâh” adı verilmekle beraber her eserin ayrıca özel bir adı da vardır. İslâm kültür dairesi içerisinde Arap-Fars kültürlerinin doğrudan etkisinde kalan Türkler de zamanla bu eserleri tanımış, Türkçeye çeşitli tarihlerde muhtelif bâh-nâmeler tercüme edilmiştir. Türk dilinde bilinen en eski bah-nâme, XIV. yüzyılda Saruhan oğlu

Ya'küb b. Devlet adına Nasîrüddîn-i Tûsî'ye izâfe edilen Farsça Bâh-nâme-i Pâdişâhî'den yapılmış olan tercümedir. Osmanlılar 'da bilinen ilk bâh-nâme tercümesi de yine aynı eserden Mûsâ b. Mes'ûd tarafından yapılmıştır. II. Murad adına yapılan bu tercümede insan mizaçları, sağlık için gerekli gıdalar, kuvvetlendirici şerbetler, macunlar, usuller, şifa verici devalarla cimâ âdâbı hakkında bilgiler verilmiştir (Özcan, 1991:489-490).

Bâh-nâmelerle ilgili vulgarize yapılan yayınları görenler bunları müstehcen hikâyelerin anlatıldığı metinler gözüyle bakmışlar ve bu eserleri küçümsemişlerdir. Yanlış kanaatlere neden olabilecek eserler mevcut olsa da bâh-nâmeler cinsel sağlık konularının işlendiği ciddi tıp eserleridir (Uzel, 2002:191).

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi'nin müellifi ve tercüme tarihi belli değildir. Germiyan Beylerinden II. Yakup Bey (1388-1390) (1402-1428) (Sultan Yakup bin Devlet Han) adına yapılmış bir çeviridir. Nâsır-ı Tûsî (ölüm: 672/1273)'nin Farsça yazılmış *Bâh-nâmesi*'ne atfen yazılmıştır. Bu çevirinin beğenilmemesi dolayısıyla sonradan Musa bin Mesud tarafından Farsça aslından Sultan II. Murat (1421-1451) için yeniden Türkçeye çevrilmiştir (Süveren, Uzel, 1998: 136-137).

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi, cinsel sağlık konularını işleyen bir tıp eseridir. Eserin İ.Ü. Kütüphanesi T.Y. 3956, Bayezid Belediye Kütüphanesi M. Cevdet 491, Manisa Kütüphanesi Toplama Bölümü 6517/2, Muradiye 1860'da kayıtlı nüshaları vardır (Süveren, Uzel, 1998:136-137).

Bizim üzerinde çalıştığımız nüsha, Hacibektaş Kütüphanesi'nden, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Eserin adı bilinmediğinden Hacibektaş'ta Risâle-i Tıbbiyye adıyla 25 no ile kaydedilmiştir. Biz bu eser üzerinde çalışırken *Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi*'nin bir başka nüshası olduğunu tespit ettik.

Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Eserin giriş kısmında Sultan Yakup bin Devlet Han adına tercüme edildiği belirtilmiştir. Bahsedilen Sultan Germiyan beylerinden II. Yakup Bey'dir. 14. yüzyıl sonuyla 15. yüzyıl başlarında hüküm sürmüştür. Eser divânî kırmacı yazıyla ve harekesiz olarak yazılmıştır. Yazmanın sırt ve sertâbı kahverengi meşin, deffeleri desenli, kâğıt kaplı mıkipleli ve mukavva ciltlidir. Vazo, çiçek ve su yolu filigranlı kâğıda, divânî kırmacı yazıyla mensur yazılmıştır. Sınırlı sayıda kelime dışında metin harekesizdir. Söz başları ve bâb adları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Yazmanın tamamı 28 varaktır. Her sayfada 13 satır mevcuttur. Eser Allaha hamd ve Peygambere salat ve selamla başlar ardından dönemin padişahı Germiyan Beylerinden II. Yakup Bey övülür. Müellif, eseri yazmaktaki amacını bir şiirle anlattıktan sonra konu başlıklarına geçer. Eserin 3a ile 5a varakları arasında fihrist bölümü yer almaktadır. 5a ile 7a varakları arasında asıl konuya geçilmeden çeşitli cinsel meseleler ele alınmıştır. 7. varaktan itibaren asıl konuya geçilmiştir. Eser 18 (bâb) bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler:

1. **Birinci Bâb: Elbâbü'l-evvel** ya'nî evvelki bâb tedbîr-i insânüñ ve mizâclarınuñ beyânındadır.
2. **İkinci Bâb: Elbâbü's-sânî** ya'nî ikinci bâb şol müfredât gıdalar beyânındadır.

3. Üçüncü Bâb: Elbâbü's-sâlis ya'nî üçüncü bâb şol müfredât eviyeler beyânındadır.

4. Dördüncü Bâb: : Elbâbü'r-râbi' ya'nî dördüncü bâb şol mürekkeb gıdalar beyan ider ve dağı halvaları edviyyeleri beyan ider.

5. Beşinci Bâb: Elbâbü'l-hâmis ya'nî beşinci bâb şol şarâblar beyânındadır kim kanı şâfi kıılır ve mizâc-ı fâsidi şalâhiyyet getürüp ef'âli 'azîm kavî kıılır.

6. Altıncı Bâb: Elbâbü's-sâdî ya'nî altıncı bâb şol ma'cûnlar ve güvârişler beyan ider.

7. Yedinci Bâb: Elbâbü's-sâbi' ya'nî yidinci bâb şol ma'cûnlar beyânındadır kim cevâriş beyânındadır.

8. Sekizinci Bâb: Elbâbü'ş-şâmin ya'nî sekizinci bâb şol hıknelerüñ beyânındadır kim veca'-i mefâşil ve zât-ı 'ırku'n-nisâ ve bil ağrısın ve erbâh-ı fâsideyi ve kıluncı def' ider bili muhkem idüp ef'âli 'azîm kavî eyler.

9. Dokuzuncu Bâb: Elbâbü't-tâsi' ya'nî tokuzıncı bâb şol kuşaklaruñ beyânındadır kim ve dağı giyeceklerüñ kim füşül-ı erba'ada tabî'at-ı insân muhâlif olup marağ hâşil olup renc mübtelâ olmaya.

10. Onuncu Bâb: Elbâbü'l-âşir ya'nî onıncı bâb cimâ'uñ şartlarunuñ beyânındadır ne vechle ideler kim beden-i insân her ne döküp tizcek kocalmak vâkı' olmaya.

11. On birinci Bâb: Elbâbü'l-hâdî 'aşer on birinci bâb şol edviyyeler beyânındadır kim zekere tîlâ ideler galîz ve muhkem ve kâyim ola.

12. On ikinci Bâb: Elbâbü'ş-şânî 'aşer on ikinci bâb şol edviyyelerüñ beyânındadır kim zekere tîlâ ideler tavîl olur.

13. On Üçüncü Bâb: Elbâbü'ş-şâliş 'aşer on üçüncü bâb şol edviyyeler beyânındadır ki elüñ ayağuñ barmakları arasında dürteler cimâ' gâyetde kavî ola ve zekeri kâyim eyler za'tîf ve süst olmaz.

14. On Dördüncü Bâb: Elbâbü'r-râbi' 'aşer ya'nî on dördüncü bâb şol ağızda dutıcağ hablar beyândur kim halet-i cimâ' da begâyet lezzet virür.

15. On beşinci Bâb: Elbâbü'l-hâmis 'aşer ya'nî on beşinci bâb şol edviyyeler beyânındadır kim hâlet-i cimâ' da gâyet lezzet virür fâ'ile ve mef'üle şöyle hükemâ tecrübe ve isti'mâl idüp-dururlar.

16. On altıncı Bâb: Elbâbü's-sâdî 'aşer ya'nî on altıncı bâb şol edviyyeler beyânındadır kim anuñ sebebiyle 'avratlar kız oğlan gibi olurlar bi-'aynihi kim hıç fark olmaz dağı gâyetde hârr ola.

17. On Yedinci Bâb: Elbâbü's-sâbi' ya'nî on yidinci bâb şol edviyyeleri beyân ider kim hıç 'avrat hâmile olmaya ve dâyimâ bıkır ola.

18. On Sekizinci Bâb: Elbâbü'ş-şâmin 'aşer ya'nî on sekizinci bâb şol edviyyeler beyânındadır kim hâmile olmayan 'avratlara 'ilâc ideler hâmile ola bi-izn-illâhi Te'âlâ.

Fihriste verilen bu sıraya eserde genel olarak uyulmuş fakat on dördüncü bölüm eserde yer almamaktadır. Birinci bölüm tedbir- i insan ve mizaçları, ikinci bölüm cinsel gücü arttıran gıdaları, üçüncü bölüm cinsel gücü arttıran basit drogları, dördüncü bölüm cinsel gücü arttıran terkip edilmiş gıdaları ve helvaları, beşinci bölüm cinsel gücü arttıran şerbetleri konu alır. Altıncı bölüm ve yedinci bölüm cinsel gücü arttıran macunlar ve cevârişleri beyan ederken, sekizinci bölüm cinsel gücü arttıran lavmanları (hukne) konu alır. Dokuzuncu bölüm ise cinsel gücü arttıran ve süresini uzatan kuşak ve kemerlerin yanı sıra bel ağrısı ırku'n nisa, fasid yelleri ve kuluncu def eden önlemleri ve bu rahatsızlıklarda kullanılması gereken ilaçları da içerir. Onuncu bölüm

cimanın şartlarını, çeşitlerini ve şekillerini, on birinci ve on ikinci bölüm cinsel gücü arttıran, erkeklik organının yapısını değiştiren ilaçları, on üçüncü bölüm cinsel gücü arttıran taban altına sürülen ilaçları, on dördüncü ve on beşinci bölüm erkekliği uyandıran dilaltı hapları ve diğer ilaçları, on altıncı bölüm kadın organının yapısını değiştiren ilaçları, on yedinci bölüm gebeliği önleme ilaçlarını, on sekizinci bölüm gebe kalmayı kolaylaştıran ilaçları beyan etmektedir.

Eserin bazı bâblarından örnek vererek yazmayı ve böylece eseri tanıtmayı uygun bulduk.

“21a/3 elbâbü’l-âşir ya’nî onıncı bâb cimâ’uñ şartı- 4) larunuñ beyânındadır ne vechle ideler kim beden-i insân her ne döküp tizcek kıocalmağ 5) vâkı’ olmaya eyle olsa örüdururken cimâ’ itmek gâyetde muzırdur hafakân rencin 6) getirür aña yürek ağrısı dirler ve zât-ı ‘ırqu’n-nisâ renci dirler ki aña nerî dirler 7) ve zât’ül-cenb hâşıl ider kim aña eyegü ağrısı dirler ve zâtü’r-riyye hâşıl olur aña 8) öyken ağrısı dirler ve nıkrîs renci hâşıl olur elüñ ayağun siñirleri büzilmekdür ve 9) şırâ’ hâşıl olur kim aña baş ağrısı dirler ne’üzü-billâh velîkin ba’zıları tiz 10) ba’zıları giç hâşıl olur ve dahı öyken üstine yaturken cimâ’ itmek gâyetde 11) muzırdur yürek bögrek ve kıulunc rencine ve selesü’l-bevl olmaklığa mübtelâ olur 12) ne’üzü-billâh huşüşâ ki yanı üzerine ola ve dahı kendünün üstine çıkarup 13) cimâ’ itse bu nev’ dahı gâyet muzırdur menâ rencine mübtelâ olur kim sidügi dutilu dutulu 1) ve kesile kesile gelür ve damla damla bura bura yağa yağa gelür ve midde rencine mübtelâ olur kim 2) sidügi yolda kıan ve iriñ olur ne’üzü-billâh pes bile şakınmağ gerekdür.”

“26a/12 elbâbü’ş-şâmîn ‘aşer 13) ya’nî on sekizinci bâb şol edviyyeler beyânındadır kim hâmile olmayan ‘avratlara ‘ilâc ideler 26b/ 1) hâmile ola bi-izn-illâhi Te’âlâ evvelâ ‘üd-ı hindî ve gök mirsîn yaprağı ve kıoruğ hurma 2) her birinden buçuğar direm müşğ bir deng hürd dögeler bir ince bizden geçüreler bağlayalar ve biraz şarâbla 3) bir çömlege kıoyup ocağ üstine kıoyalar ve od eyleyeler ve kıaynadalar kıızğun ola dahı ol 4) odları içine bırağalar kıaynadalar tâ kim kıuvvet ol şarâba kııka andan süzeler bir şışeye 5) kıoyalar ve hâcet vaktında bir pâre yün-ile ‘avrat isti’mâl idine hüb-ı bikr ola bu 6) ‘ilâcuñ kıuvvetinden rahmün kıuvvet-i câzibesı muhkem ola süddesi açıla ve müsta’mel ola menî istikâmet 7) birle maqâmına vara hemân sâ’at ‘avrat hâmile ola.”

Bu tıp kitabını yazarken müellif, birçok tıp eseri görmüş ve bunlardan yararlanmıştı. Bunu doğrulamak için de Eski Yunan ve İslam tıbbında itibar görmüş hekimleri tanıkt göstermiştir: “22b/1 evvelâ ağ kâmil ve on dirhem ‘âkırkârhayı gâyetde 2) sağk ideler kıopalak yağı birle veyâ feslegün yağı birle kıarışduralar dahı üç gün 3) güneşde kıoyalar tâ kim birbirine kıarışa halı ola perverde ola ve bir buçuğ dirhem hindistân 4) kıozı içi dökeler kıatalar ve kıarışduralar tâ kim tamâm kıarışa andan şoñra hâcet vaktında 5) öñdin bir kaç gün hâmmâmda kıılâ ideler tâ kim şalâhiyyet gele Câlinüs (İslam tıbbını etkileyen, Yunan Hekim Galenos) eydür 6) her kim bu edviyyelerle on gün ‘ilâc itse yigirmi yıldan berü süst-endâm-ise 7) zâyil ola.”

19a/5 “şifât-ı ma’cün-ı itrifil ma’cün-ı itrifil-i şağır dirler 6) bunuñ kıudreti ‘azîmdür ve hâşşaları bî-hisâbdır ve cümlesinden ba’zısı oldur kim 7) ‘aklı ziyâde ider dimâğda ne kıadar ‘illet varsa ve nezle varsa def’ ider 8) ve tenkıye’-i dimâğ ider ve gözün nürın ziyâde kıılır ve semürdür ve â’zâ-yı re’ise- 9) leri kıavî kıılır ve hâret-i ğarîzî ziyâde ider ve hâyaları ve siñirleri kıuvvetlendürür 10) cimâ’a kıavî kıılır hîç elem ve sustlık

vāqī' olmaz ve bu zıkr olinandan ziyāde 11) otuz biş dürlü fāyidesi vardur Eflātūn hekīmden (*Aristo'nun hocası, Sokrat'ın öğrencisi olan Yunan filozof ve hekim, Platon*).mervīdür evvelā bu kim."

Eserde cinsel sağlık konuları, cinsel hastalıkların tedavileri ve cinsel gücü artırıcı ilaçlar ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Yazmada aynı hastalığın birkaç farklı yolla tedavisi detaylarıyla ve sade bir dille verilmektedir.

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi'nin Dili ve Önemi

Türkçe tıp kitapları, dinî ve edebî eserlere göre daha sade bir dille, sanat endişesi taşımadan, sadece öğretmek, halka hizmet etmek ve faydalı olmak gayesiyle yazılmıştır. Tıp kitaplarında yer alan organ ve hastalık adları, çeşitli hastalıkların tedavilerinde kullanılan ilaçlar, bu ilaçların terkiplerinde yer alan bitkilerin Arapça, Farsça, Yunanca adları yanında Türkçesi de bulunmaktadır. Eserlerde tıbbî terimlerin Türkçe karşılıkları açıklanmaktadır. Bu nedenle tıp kitapları, döneminin söz varlığını ortaya koyması ve Türkçenin tıp bilimi karşısındaki durumunu yansıtması açısından çok önemlidir. Tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesi özellikle Beylikler döneminde yazılmış Türkçe tıp kitaplarının günümüz alfabetine aktarılması ile olacaktır. Bu nedenle Türk tıbbına bir tıp terimi daha eklemek bir kazançtır. (Bayat, 2008: 66).

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitaplarından biridir. Germiyan Beylerinden II.Yakup Bey (Sultan Yakup bin Devlet Han) adına yapılmış bir çeviridir. Farsçadan Türkçeye çevrilen bu eser, Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini gösterir. Eser bir tıp metni olmasına rağmen akıcı ve anlaşılır bir dil ile kaleme alınmıştır. İçerdiği Türkçe kelimelerin yanı sıra yazarın yabancı kelimeler için yaptığı Türkçe açıklamalar dikkat çekicidir. Eserde, zaman zaman herhangi bir terimin geçtiği yerde onun Türkçe veya bir başka dilden karşılığı belirtilmektedir:

"istiskā kim aña şışmek dirler"(18b/6-7), "hafakān rencin getürür aña yürek ağrısı dirler" (21a/5-6), "zāt-ı 'ırķu'n-nisā renci dirler ki aña nerī dirler" (21a/6), " zāt'ül-cenb hāşıl ider kim aña eyegü ağrısı dirler"(21a/7), "zātü'r-riyye hāşıl olur aña öyken ağrısı dirler"(21a/7-8)," nıķrīs renci hāşıl olur elüñ ayağūñ siñirleri büzilmekdür" (21a/8), "şırā' hāşıl olur kim aña baş ağrısı dirler" (21a/9), "mekke ayruğı kim idhīr-i mekke dirler" (26b/7-8) vb.

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde yazılmış tıp eserleri üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Fakat bâh-nâmeler üzerinde yapılan araştırmalar çok azdır. Bâh-nâmelerin cinsel içeriği dolayısıyla araştırmacıların bu eserlerden uzak durduğu kanaatindeyiz. Ancak bâh-nâmelerdeki söz varlığı diğer tıp yazmalarından farklılık göstermektedir. Birçok tıp eserinde diğer hastalıkların yanında cinsel hastalıkların tedavileri ve cinsel gücü artırıcı ilaçlarla, kadın doğum alanı ile ilgili bilgiler verilmektedir ancak bu metinler konuyu bâh-nâmeler kadar ayrıntılı işlememektedirler. Kaldı ki bugün modern tıpta kadın hastalıkları ve doğum, cinsel rahatsızlıklarla ilgili bölümler insanlar açısından önem arz etmektedir.

Eserin söz varlığı açısından değerlendirdiğimizde dönemin diğer tıp metinleriyle uyum sağladığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış tıp eserlerinde bitki adlarında, hayvansal ürün adlarında, hastalık adlarında ve organ adlarında alıntı

kelimelerin yanı sıra Türkçe kelimeler kullanımı görülmektedir, hatta herhangi bir terimin daha iyi anlaşılabilmesi için için birkaç dilde karşılığı verilmektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından aşağıda eserde geçen bazı hastalık adları, bitki adları ve organ adları açıklaması ile verilecektir:

Eserde Geçen Bazı Hastalık Adları:

Baş ağrısı: Baş ağrısı. 21a/9 krş. şırā‘

Bil ağrısı: Bel ağrısı. 19b/7

Cimā‘a kavī ol- :Cima gücü arttırmak.15b/12

Cimā‘a kavī kıl- :Cima gücünü attırmak 19a/10

Elüñ ayağüñ siñirleri büzil- : Gut hastalığı. krş. nıkrīs renci21a/8

Eyegü ağrısı: Göğüs zarı iltihabı, akciğerde sarı su toplanması. 21a/7 krş. zātü‘l cenb.

Ķülunc (Ar.): Bağırsaklarda ve vücutta peyda olup omuz başlarına gelen şiddetli ağrı.19b/7

Ķülunc renci: Kulunç ağrısı, hastalığı.21a/11

Nerī (Far.) : Siyatik, kalça kemiği ağrısı, yanbaş ağrısı. 21a/6 krş. zāt-ı ‘ırķu‘n-nisā

Nezle (Ar.): Nezle, burun akması, grip. 19a/7

Nıkrīs Renci (Ar.): Ayaklarda oluşan ağrılı hastalık, gut hastalığı. 21a/8 krş. elüñ ayağüñ siñirleri büzil-.

Öyken Ağrısı: Akciğer iltihabı, öykencek. 21a/8 krş. zātü‘r-riye

Şarullık : Sarılık, ikter, kanda bilirubin düzeyinin yükselmesi ve dokularda bilirubin birikmesi neticesinde göz akı, deri ve mukozaların sarı renk alması. 18b/6

Şırā ‘ (Ar.): Başta hâsıl olan ve bükülüyormuş hissi veren bir tür ağrı. 21a/9 krş. başağrısı

Süst-Endām (Far.) :Vücutun veya belirli organların gücünün azalması, güçsüzlük erkekte cinsel gücü yetersizliği, iktidarsızlık 22a/13

Süst Ol- : Gevşemek, zayıflamak, işlevini yapamaz duruma gelmek. Erkekte cinsel gücü yetersizliği, iktidarsızlık

Taķavvī-İ Cimā‘ (Ar.) : Cimānın kuvvetlenmesi. 16b/6-7

Veca‘-i Mefāşıl (Ar.) : eklem ağrısı. 19b/6

Yürek Ağrısı: Yürek oynaması, iç çarpıntısı. 21a/6 krş. ĥafaķān renci.

Zāt-ı ‘ırķu‘n-nisā (Ar.) : Siyatik, kalça kemiği ağrısı, yanbaş ağrısı. 19b/6 krş. nerī

Zātü‘l cenb (Ar.): Göğüs zarı iltihabı akciğerde sarı su toplanması, satlıcan. 21a/7 krş. eyegü ağrısı

Zātü‘r-riye (Ar.): Zātürre, akciğer iltihabı, öykencek. 21a/7 krş. öyken ağrısı

Eserde Geçen Bazı Bitki Adları:

‘Āķır- ı ķarķā (Ar.): Pireotu, nezleotu (*Anacyclus pyrrhum*). 17b/12

Ayva: Gülgillerden, çiçekleri iri ve pembe, yapraklarının altı tüylü, orta yükseklikte olan ağacın, büyük sarı renkte, tüylü, mayhoş, dokusu sertçe, ufak çekirdekli meyvesi (*Cydonia vulgaris*).17a/11

Bādām (Far.) : Gülgillerden olan ağacın yaş ve kuru yenilen yemişi (*Amygdalus communis*). 23a/6

Belīle (Far.): Belile otu (*Bellerica myrobalan*). 19a/12

Besbāse (Ar.): Küçük hindistan cevizi, hindistan cevizi çekirdeğini örten özlü zardır (*Myristica frangrans*). 19a/12 krş. cevz-i buvā

Cevz-i būvā (Ar.): Küçük hindistan cevizi, muskat. krş. besbāse (*Myristica frangrans*). 28a/10 krş. besbāse

Cevz-i hindī (Ar.-Far.) : Hindistan cevizi (*Cocos Nucifera*).18a/5 krş. hindistān ķozı iķi

Çörek otı: Çörek otu, düğün çiçeğigillerden bir bitki ve bunun çöreklerle çeşni katmak için ekilen, susam iriliğindeki siyah tohumu (*Nigella damascena*). 27a/9

Dārķin (Far.): Tarķin (*Cinnamomum verum*).

Dār-ı fūfūl (Ar.-Far.) : Başbiberi, uzun biber. 18a/13

Ferfiyūn (A): Sütleğen otu ve bundan elde edilen tıbbi bir zamk (*Euphorbi fficinarum*). 22a/10

Feslegün (Yun.) : Fesleğen, reyhan, ballıbabagillerden; Akdeniz ülkelerinde yetişen, yaprakları güzel kokulu, beyaz ve pembe çiçekli bir yıllık ve otsu bir süs bitkisi (*Ocimum basilicum*). 22b/8.krş. reyhān

Hātūn duzluğı: Hatunduzluğu, diken üzümü otu (*Berberis vulgaris*). 27b/4

Havlıncān (Far.): Havlıncan otu. Zencefilgillerden kökleri baharat olarak kullanılan kokulu bir bitki (*Alpinia officinarum*).16a/5

Hindistān ķozı iķi : Hindistan cevizi iķi (*Cocos Nucifera*). 22a/8 krş. cevz-i hindī

Ķaranfil (Ar.): Karanfil (*Syzygium aromaticum*). 16a/4

Ma‘denūs (Yun.< makedonesi): Maydanoz, maydanozgillerden 50-80cm yükseklikte, ufak yeşil yapraklı, özel kokulu otsu bir bitki (*Petroselinum crispum*). 27b/2

Mārūl (Yun.< marouli) :Marul, salata yapılan ve çiğ olarak yenen yapraklı yeşil bitki (*Lactuca sativa*).28a/1

Maştakī (Yun.<mastikhe): Damla sakızı, sakız ağacından elde edilen bir tür reçine (*Pistacia lentiscus*). 18a/12

Nīlūfer (Far.): Nilüfer, bir tür su bitkisi (*Nymphaea*).28a/1

Rāzyāne (Far.): Rezene, maydanozgillerden, sarıçiçekli, yaprakları iplik biçiminde parçalı hoş kokulu, baharlı meyveleri bulunan bir bitki (*Foeniculum vulgare*).

Reyhān (Ar.): Reyhan, fesleğen denilen güzel kokulu ot. krş. feslegün 22b/7

Ṭurak otı: torakotu, rezene, dereotu (*Anethum graveolens*). 20a/6

‘Üd-ı hindî (Ar.-Far) : Öd ağacı; dulaptal otugillerden, odunu ve kabuğu hoş kokulu bir ağaç (*Aquilaria sinensis*).

Za‘ferân (Ar.): Safran, süsengillerden, baharda çiçek açan. 20-30 cm boyunda, soğanlı bir kültür bitkisi ve bu bitkinin tepciklerinin kurutulmasıyla elde edilen toz (*Crocus sativus*).15b/7

Zencebîl (Ar.): Zencefil; zencefilgillerden, kamyş görünüşünde, çok yıllık, otsu bir bitki ve bu bitkiden elde edilip, baharat olarak kullanılan toz (*Zingiber officinale* Roscoe). 16a/4

Zeytün (Ar.) zeytin (*Olea europea*). 22b/10 (Bitki adları için: Baytop,1997)

Eserde Geçen Bazı Organ adları

Ağız: Ağız, yüzde avurtlarla iki çene arasındaki, ses çıkarmaya soluk alıp vermeye yarayan ve besinleri içine almaya yarayan boşluk. 25a/12

Arka: Arka, sırt. 21b/10

Ayak: Ayak, bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü.20a/2

Ayağın barmakları: Ayak parmakları 24b/5

Ayağın bilekleri: Ayakla bacağın birleştiği bölüm. 25a/4

Bağarşuk: Bağırsak, sindirim kanalının mide ile anüs arasındaki bölümü. 20a/3

Barmak: Parmak, insanda ve bazı hayvanlarda ellerin ve ayakların son bölümünü oluşturan, oynak, uzunca organlardan her biri. 21a/1

Baş : baş, kafa, insan ve hayvanlarda beyin, göz kulak, burun, ağız gibi organları kapsayan vücudun üst veya önünde bulunan bölümü. 20a/2

Bil: bel, karnın arkasında göğüs kafesiyle kalçalar arasında yer alan kısım. 20a/1

Bilek: kol ile el arasında kalan oynak yer. 25a/4

Bögrek: Böbrek. 17a/8

El: el,kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü. 21a/8

Eyegü: Kaburga kemiği. 21a/7

Ferc (Ar.) :Kadın cinsel organı. 27a/2

Hāya (Far.): Testis, taşak, erbezi. 19a/9

Mağ‘ad (Ar.): Oturak yeri, geri, kıç, makat, anüs. 20a/2

Öyken : Akciğer. 21a/10

Zeker (Ar.): Erkeklik organı, penis. 16a/10

Yan: kalça kemiğinin üst bölümü. 21a/12

Yürek: Kalp.

(hastalık adları için: Redhouse, 2006; Parlatır, 2006; Tarama Sözlüğü, 1983).

Eserin söz varlığı ile ilgili asıl dikkati çeken organ adlarında, cinsel hastalıklarda ve cinsellikle ilgili terimlerde kullanılan örtmecelerdir (euphemism). Örtmece söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelere, kavramların, başka kelimelerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılmasıdır diğer bir ifadeyle edebikelamdır (Türkçe Sözlük, 1998).

Toplum içinde ayıp, müstehcen, kaba sayılan bazı hastalıklar ve özellikle cinsel hastalıklar, cinsellikle ilgili terimlerde örtmece sözlerden yararlanılmaktadır. Toplumda kültürel yaklaşımlar sonucu bazı tabular bir konuyu doğrudan söylemek yerine dolaylı anlatım yoluyla daha nazik ifade edilmektedir.

Örtmece kelimelerin kullanıldığı hastalıklar halk arasında utandırıcı ve edebe aykırı görüldüğü için toplumda örtük anlatım tercih edilmiştir. Sfiliz ve gonore (syfiliz) bu hastalıklardandır. Sfiliz halk arasında frengi, gonore ise bel soğukluğu, akarca olarak adlandırılır. Frenk hastalığı özellikle 16. Yüzyılda Avrupa'da yaygın görüldüğü için frenk kelimesi Farsça Freng, Cermen ve Latin ırkından olan kimse anlamındaki kelimeden türetilmiştir. Üreme organlarının akıntılı ve bulaşıcı hastalığı halk arasında bel soğukluğu ve akarca olarak tanımlanmıştır. Halk arasında direk söylenmesi ayıp karşılanan özel hâllerden biri de hamileliktir. Toplumda hamileler için ağır ayak, ağır canlı, ağırlıklı, yüklü, üzeri yüklü, üzerli, gövdeli, aylı günlü gibi örtmece sözcükler kullanılmıştır (Koç, 2010:82).

Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde hekimlerin temel organ adlarında genellikle Türkçe organ adlarını kullandıklarını, Türkçesi olmayan organ adları için diğer dillerden organ adları kullanıldığı görülmektedir. Fakat cinsel organ adlarında ve cinsel ilişki için kullanılan bazı kelimelerde, ayıp algısı, tabu nedeniyle bu kelimelerin Türkçe karşılığı yerine diğer dillerdeki kelimeler kullanılmıştır (Doğan, 2013:133).

Üzerinde çalıştığımız bâh-nâmede gerek organ adlarında gerekse cinsel hastalıklarda ve cinsellikle ilgili terimlerde örtmece sözler dikkat çekmektedir. Eserde erkek cinsel organı için Arapça "zeker" ve kadın cinsel organı için Arapça "ferc", oturak yeri anüs için Arapça "makad", er bezi için Farsça "haya" kelimeleri kullanılmıştır. Bunlar dışındaki organ isimleri metinde Türkçe kullanılırken cinsellikle alakalı olan bu kelimelerin Arapça ve Farsça karşılığı kullanılarak bizce örtük anlatım yolu tercih edilmiştir. Cinsel münasebet, cinsel birleşme için Arapça cimā' kelimesiyle ifade edilmiştir. Arapça cimā' kelimesi Türkçe yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak "cimā' hâzır ol-, cimā' itmek dile-, cimā' itmeklik dile-, cimā'a kavī ol-, cimā'a kavī kııl-, cimā'a meşgūl ol-" gibi örtmece fiilleri meydana getirmiştir. Aynı kelime isim tamlaması olarak "cimā'uñ şartları, cimā'uñ şekli, cimā' vakti, hālet-i cimā'" bir örtmece sözcüğü karşılamaktadır. Müellif eserde cinsel ilişki sırasında erkeğin meni boşaltma durumu için "inzāl ol-" kelimesini kullanmayı tercih ederken cima yapan erkek için Arapça "fā'il, cima yapan kadın için "mef'ul" örtmece sözcüğü de ilginçtir. Yazar sadece bir yerde cinsel birleşme için Türkçe "düriş-" ve "dölle-" kelimelerini kullanırken cinsel iktidarsızlık hastalığını Farsça "süst, süst-endām" kelimesiyle karşılanmıştır. Halk arasında direk söylenmesi müstehcen sayılan kadınların özel günleri, aybaşı halleri "amel-i hayz" ile gebelik durumu ise Arapça "hāmile" sözcükleriyle ifade edilmiştir.

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi ve diğer tıp metinlerinin genel anlamda Türk dili, tıp tarihi, kültür tarihi, eczacılık tarihi, botanik, zooloji ve halk hekimliği açısından önemli

olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Türk dili araştırmaları açısından bu metinlerin önemi büyüktür.

Cinsel konularla ilgili yazma eserlerin neşredilmesi sadece dilciler için değil, işledikleri konu gereği yazıldıkları dönemde cinselliğe bakış açısı bakımından kültür tarihçilerinin, cinsel hastalıkların tedavisi ve kadın hastalıkları ve doğum ile ilgili tedavi yöntemleri, ilaçları içermesi bakımında tıp ve eczacılık tarihçilerinin de yararlanabileceği kaynaklardır (Doğan, 2013:126).

Ayrıca tarihsel tıp ile İslam ve Batı medeniyetlerinin tıp tarihleri arasındaki ilişkinin ne olduğu bu metinlerden hareketle tespit edilebilir. Bunun yanı sıra halk hekimliğinin bilimsel tıpla hangi ölçüde uyum içinde olduğu ve ayrılan yönlerinin neler olduğu da tespit edilebilir.

İnsan hayatında doğum ve üreme gibi önemli bir bilim dalı ve bu bilim dalında kullanılan kelime dağarcığının ortaya koyulması önemlidir. Bugüne kadar Eski Anadolu Türkçesi üzerine yapılan araştırmaların çoğu dinî ve edebî metinler üzerine yoğunlaşmış, tıp yazmaları üzerindeki çalışmalar ise sınırlı kalmıştır. Oysa bir dilin söz dağarcığını, yapı ve işleyişini tam olarak belirleyebilmek için o dilin çeşitli dallarında yazılmış eserlerin incelenmesi gerekir. Bâh-nâmeler üzerinde yapılacak dil araştırmaları bu bakımdan önem taşır.

Bâh-nâme-i Pâdişâhî Tercümesi'nin bilimsel değeri üzerinde yargılarda bulunmak bizim alanımız dışındadır. Fakat Türk dili açısından incelenmeye değer bir eser olduğunu düşünüyoruz.

Sonuç

Anadolu'da Türkçe tıp eserlerinin yazımı XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde başlamış, başta Osmanoğulları olmak üzere Germiyan, Aydın, Menteşe beylikleri döneminde birçok tıp eseri Türkçeye kazandırılmıştır. Özellikle Beylikler döneminde halkın anlayabileceği Türkçe eserler yazmaya önem verilmiş ve beyliklerin bilinçli beyleri bu durumu desteklemiş ve yazarları teşvik etmişlerdir. Tarihî tıp metinleri konularına göre, genel tıp ve sağlık bilgisi metinleri, cerrah-nâmeler, göz hastalıklarıyla ilgili metinler, eczacılık kitapları, cinsel sağlık konularını anlatan bâh-nâmeler vb. olarak ayrılabilir.

Anadolu'da yazılmış pek çok bâh-nâme vardır fakat bu kitaplar üzerinde yapılan çalışmalar azdır. Konusu nedeniyle araştırmacılar bu eserler üzerinde durmamış ve tıp eserleri içinde önemli bir yere sahip olan bu metinle ihmal edilmiştir.

15. yüzyılda Nâsır-ı Tûsî'nin Farsça yazılmış Bâh-nâmesi'ne atfen Germiyan Beylerinden II. Yakup Bey adına tercüme edilen Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Hacıbektaş koleksiyonunda 25 numarada kayıtlı bâh-nâme Eski Anadolu(Oğuz) Türkçesinin dil özelliğini göstermektedir. Eser divânî kırmızı yazıyla ve harekesiz olarak yazılmıştır. Vazo, çiçek ve suyolu filigranlı kâğıda, divânî kırmızı yazıyla mensur yazılmıştır. Sınırlı sayıda kelime dışında metin harekesizdir. Söz başları ve bâb adları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Yazmanın tamamı 28 varaktır ve her sayfada 13 satır mevcuttur. Eser 18 bölümden oluşmaktadır. Eserlerde tıbbî terimlerin Türkçe karşılıkları açıklanmaktadır. Bu nedenle tıp kitapları, döneminin söz varlığını ortaya koyması ve Türkçenin tıp bilimi karşısındaki durumunu yansıtmaları açısından çok önemlidir.

Eserin söz varlığı açısından değerlendirdiğimizde dönemin diğer tıp metinleriyle uyum sağladığı görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış tıp eserlerinde bitki adlarında, hayvansal ürün adlarında, hastalık adlarında ve organ adlarında alıntı kelimelerin yanı sıra Türkçe kelimeler kullanımı görülmektedir, hatta herhangi bir terimin daha iyi anlaşılabilmesi için birkaç dilde karşılığı verilmektedir. Eserin söz varlığı ile ilgili asıl dikkati çeken organ adlarında, cinsel hastalıklarda ve cinsellikle ilgili terimlerde kullanılan örtmecelerdir (euphemism). Eserde erkek cinsel organı için Arapça “zeker” ve kadın cinsel organı için Arapça “ferc”, oturak yeri anüs için Arapça “makad”, er bezi için Farsça “haya” kelimeleri kullanılmıştır. Bunlar dışındaki organ isimleri metinde çoğunlukla Türkçe kullanılırken cinsellikle alakalı olan bu kelimelerin Arapça ve Farsça karşılığı kullanılarak bizce örtük anlatım yolu tercih edilmiştir. Cinsel münasebet, cinsel birleşme için Arapça cimā kelimesiyle ifade edilmiştir. Müellif eserde cinsel ilişki sırasında erkeğin meni boşaltma durumu için “inzāl ol-” kelimesini kullanmayı tercih ederken cima yapan erkek için Arapça “fā’il, cima yapan kadın için “mef’ül” örtmece sözcüğü de ilginçtir. Cinsel iktidarsızlık hastalığını Farsça “süst, süst-endām” kelimesiyle karşılanmıştır. Halk arasında direk söylenmesi müstehcen sayılan kadınların özel günleri, aybaşı halleri “amel-i hayz” ile gebelik durumu ise Arapça “hāmile” sözcükleriyle ifade edilmiştir. Yazar sadece bir yerde cinsel birleşme için Türkçe “düş-” ve “dölle-” kelimelerini kullanmıştır.

Diğer tıp eserleri ve bâh-nâmelerde kullanılan bitkilerin, hayvansal ürünlerin vs. ilaç yapımında kullanımı, onların botanik biliminin yanında, zooloji, tıp ve eczacılık bilimi ile bağlantılı yapmaktadır. Ayrıca bu gibi bu eserler halk hekimliği, tıp, kültür ve eczacılık tarihi, açısından büyük önem taşımaktadır

KAYNAKÇA

BAYAT, Ali Haydar,(2008), “*Tıp Dili ve Terimleri Açısından Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Kitaplarının Önemi*”, **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, İstanbul, Nobel Matbaacılık.

BAYTOP, Turhan, (1997), ***Türkçe Bitki Adları Sözlüğü***, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

DOĞAN, Şaban, (2013), “*Anadolu Türk Tıbbında Bahnâmeler ve Musa Bin Mesud’un Bahnâme Tercümesi*” **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Semih Tezcan’a Armağan, 134:123-138.

KOÇ, Aylın, (2010), “*Hastalık İsimlerinde Örtmece*” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ekim, Sayı 188:77-94”

KORKMAZ, Zeynep (1995), “*Anadolu’da Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri*”, ***Türk Dili Üzerine Araştırmalar***, I. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995: 432.

ÖNLER, Zafer, (2004), “*XIV. ve XV. Yüzyıl Tıp Metinlerinde Bitki Adları*”, **Kebikeç**, 14:273-302.

ÖZCAN, Abdülkadir, (1991), “*Bahnâme*” Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 4: 489-490, İstanbul.

PARLATIR, İsmail, (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara.

REDHOUSE, James W., (2006), *Turkish and English Lexicon*, İstanbul.

SÜVEREN, Kenan-İlter Uzel, (1998), "İlk Türkçe Tıp Yazmalarına Genel Bir Bakış", *Tıp Tarihi Araştırmaları 2*, İstanbul, 136-137. *Türkçe Sözlük* (1998); I. Cilt, TDK, Ankara.

UZEL, İlter, (2002), "Türkçe Bâh-nâmeler Hakkında Bir İnceleme", *Kebikeç*, 13: 191-206.

YENİ TARAMA SÖZLÜĞÜ, (1983), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ekler-1:

